بررسی کارمزد تسهیلات مالی با عقود اسلامی*

(مطالعه موردی دانشگاه آزاد اسلامی)

مهدی فدایی خوراسگانی**

چکیده

دانشگاه آزاد اسلامی با ربع قرن فعالیت و نزدیک به ۲۷۰ واحد مرکز آموزشی در داخل و خارج از کشور و با بیش از ۵۰ درصد از کلّ دانشجویان کشور، همگام با برنامه‌های توسعه اقتصادی کشور نقش به‌سزایی در ارتقای سطح آموزش عالی و تولید علم داشته است. این مؤسسه علمی که مؤسسه‌ای غیرانتفاعی نوع دوم است با جذب منابع مالی از جمله شهریه دانشجویان، کمک‌های مردمی و سازمان‌ها و سایر منابع، بدون استفاده از بودجه‌های عمومی دولت، به دانشجویان، استادان و کارکنان دانشگاه خدمت‌رسانی می‌کند.

از جمله تسهیلاتی که دانشگاه در اختیار دانشجویان، کارکنان و اعضای هیأت‌علمی قرار داده، تسهیلات مالی و اعتباری کنار تسهیلات رفاهی است که برای دانشجویان می‌توان وام صندوق رفاه دانشجویان شامل قرض‌الحسنه، کمک هزینه ازدواج، ضرور، شهریه کوتاه‌مدّت، میان‌مدّت و بلندمدّت، و برای کارکنان، وام‌های خرید مسکن، تعمیرات مسکن و برای اعضای هیأت‌علمی وام خودرو و جهت کارکنان و استادان وام‌های ودیعه اجاره مسکن، ضرور و وام صندوق پس‌انداز از منابع مالی دانشگاه نام برد.

---

* مقاله حاضر مستخرج از طرح پژوهشی است که به‌وسیلهٔ نویسنده در دانشگاه آزاد اسلامی انجام شده است.

** عضو هیأت‌علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد میمه.

استفاده از این تسهیلات به قراردادهای مناسب و منطبق با عقود اسلامی نیاز دارد. ماهیت عقود اسلامی در این است که ربوی نبوده و مصلحت طرفین ملّنظر باشد.

در این تحقیق، ضمن تعریف ربا و تورم و مشخص کردن حریم ربا به بررسی آرای گوناگون دربارهٔ موضوع «روش‌های جبران کاهش ارزش پول» و تفکیک آن از موضوع «کارمزد» پرداخته، الگوهای فقهی و کاربردی ارائه شده را بررسی کردیم؛ سپس دو الگوی کاربردی برای قراردادهای تسهیلات مالی اعتباری جهت محاسبه کارمزد و جبران کاهش ارزش پول ارائه کردیم تا به این ترتیب در حریم شبهات ربوی وارد نباشد. در نهایت در جهت کاربردی کردن نظر مخالفان جبران کاهش ارزش پول، الگوی دیگری منطبق با قانون بانکداری بدون ربا ارائه شده است.

واژگان کلیدی: *عقود اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، تسهیلات مالی و اعتباری، بهره، ربا، وام، کارمزد و جبران کاهش ارزش پول.*

مقدمه

در اقتصاد غرب و نظام سرمایه‌داری، عبارت بهره (Interest rate) و ربا (Usury rate) تفکیک، و بهره به‌صورت ابزاری پذیرفته شده و ربا به‌صورت درصدی غیرمنطقی و غیرمنصفانه در مقایسه با بهره تلقی و نکوهیده شده است. دین اسلام بهره و ربا را یکی دانسته، و در آیات و روایات متعددی به پرهیز از آن مقوله تاکید فراوان کرده است و از مردم خواسته شده تا قراردادها و تعاملات اقتصادی خویش را در چارچوب قراردادهای مالی مشروع تنظیم کنند.

دانشگاه آزاد اسلامی با بیش از دو دهه فعالیت و در جهت تحقق اهداف عالی انقلاب اسلامی به‌صورت مؤسسه علمی غیرانتفاعی، نقش بزرگی در تحقق اهداف نظام داشته است. این دانشگاه با اتکا به منابع مالی غیردولتی از سال ۱۳٦۱ تاکنون که بیش از ۵۰ درصد از کلّ دانشجویان کشور را به خود اختصاص داده، فعالیت چشمگیری در توسعه آموزش و پژوهش کشور داشته است. در این سال‌ها عمده‌ترین منبع تأمین مالی دانشگاه، شهریه دانشجویان بوده است که براساس روش‌های نو حسابداری و بودجه‌ریزی سعی بر استفاده صحیح و ایجاد تسهیلات مورد نیاز دانشجویان شده است. کنار تسهیلات رفاهی

(آموزشی، دانشجویی و پژوهشی)، تسهیلات مالی نیز برای دانشجویان، اعضای هیأت‌علمی و کارکنان دانشگاه پیش‌بینی شده است.

با توجه به خطاب‌های شدیدی که در خصوص دوری از معاملات ربوی شده، لازم است این تسهیلات در چارچوب عقود اسلامی شکل گیرد؛ پس به این منظور لازم است تا قراردادهای این نوع تسهیلات را با توجه به ماهیت و اهداف پرداختی آن‌ها با عقود اسلامی تطبیق کرده و در حد توان راهکارهایی برای رفع شبهات ربوی این تسهیلات یافت. موضوع کارمزد و تعریف و ماهیت آن، جبران کاهش ارزش پول و دیدگاه‌های موافق و مخالف فقهی و شرعی در این‌باره از جمله محورهای مورد بررسی این تحقیق است. جهت خروج از حریم شبهات ربوی موضوع «کارمزد» و «روش‌های جبران کاهش ارزش پول» باید از یک‌دیگر تفکیک شود و هر کدام را جداگانه بحث کرد. در مقاله حاضر با تعریف و بحث درباره کارمزد، فرمولی جهت محاسبه کارمزدهای تسهیلات ارائه خواهد شد به‌صورتی که از حریم شبهات ربوی خارج باشد. براساس دیدگاه‌های موافق و مخالف جبران کاهش ارزش پول طی دو سناریو الگوهای کاربردی در این زمینه بحث و ارائه خواهد شد.

ربا و بهره

معنای لغوی ربا، اضافه (زیاده)، نفع، سود، رشد و افزایش مال است و معنای لغوی بهره (ربح)، نصیب، حظ، سود، فایده، و نفع به‌طور مطلق است. ربا در اصطلاح شرع و عرف مسلمانان، اضافه و زیاده‌ای است که در معامله (بیع) یکی از طرفین قرارداد از دیگری دریافت می‌کند (ربای معاملی) یا اضافه و سودی که وام‌دهنده براساس شرط از پیش تعیین شده از وام‌گیرنده مطالبه می‌کند (ربای قرضی) و حرمت آن در شرع اسلام از قطعیات و ضروریات است. بهره در عرف مسلمانان، عبارت است از «مبلغی که اضافه بر اصل سرمایه، وام‌دهنده به‌سبب شرط قبلی از وام‌گیرنده مطالبه و دریافت می‌کند؛ چه این‌که این اضافه به‌طور مطلق شرط شده باشد یا به‌صورت درصد در مقایسه با سرمایه محاسبه شود» و در اصطلاح اقتصاددانان «بهره پول، قیمتی است که در اقتصاد بازار برای پول پرداخت می‌شود؛ به‌صورت درصدی از اصل پول بیان می‌شود، به آن نرخ بهره پول گفته می‌شود» (زمانی فراهانی، ۱۳۸۰: ص ۲۵۱).

طبق این تعریف، پول همانند هر کالای دیگر، ارزش و قیمت دارد و قیمت آن، بهره است. برخی دیگر از کارشناسان، بهره را به «اجاره» تعریف کرده‌اند همان‌طور که دارایی‌های دیگر اجاره داده می‌شود، به پول نیز حق الاجاره تعلق می‌گیرد. گروهی بهره را «حق انتفاع» از پول می‌دانند و آن را به سرقفلی تشبیه می‌کنند. عده‌ای آن را «وسیله جبران اثر تورم» می‌دانند.

نرخ بهره واقعی و نرخ بهره اسمی: نرخ بهره اسمی، نرخی است که در قرارداد میان وام‌دهنده و وام‌گیرنده تعیین می‌شود و بدهکار موظف است بدون توجه به تغییر سطح عمومی قیمت‌ها آن را به طلبکار بپردازد. نرخ بهره واقعی، بعد از کسر تورم است.

تسهیلات مالی و اعتباری دانشگاه آزاد اسلامی و کارمزد آن‌ها

در این قسمت، تسهیلات اعتباری و مالی دانشگاه، جهت رفاه مالی دانشجویان، کارکنان و اعضای هیأت‌علمی مورد ارزیابی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. به‌طور کلّی انواع تسهیلات به شرح ذیل است.

وام دانشجویان	کارمزد سالانه	وام کارکنان	کارمزد سالانه	وام اعضا هیأت‌علمی	کارمزد سالانه
وام شهریه (کوتاه‌مدّت / میان‌مدّت / بلندمدّت)	۲/۵ درصد	صندوق پس‌انداز	هر ۱۰,۰۰۰ ریال در هر سال ۱۰۰ ریال	صندوق پس‌انداز	هر ۱۰,۰۰۰ ریال در هر سال ۱۰۰ ریال
وام قرض‌الحسنه تحصیلی	۲/۵ درصد	ضروری	۱۲ درصد	ضروری	۱۲ درصد
وام قرض‌الحسنه مسکن	۲/۵ درصد	ودیعه اجاره مسکن	۱۲ درصد	ودیعه اجاره مسکن	۱۲ درصد
وام قرض‌الحسنه ازدواج	۲/۵ درصد	خرید مسکن	۱۲ درصد	خودرو	۱۲ درصد
وام قرض‌الحسنه ضروری	۲/۵ درصد	تعمیرات مسکن	۱۲ درصد	—	—

وام‌های صندوق رفاه دانشجویان: با توجه به این‌که همه دانشجویان توان پرداخت نقدی شهریه در زمان ثبت نام را ندارند، هیأت امنا و شورای مرکزی دانشگاه، در تاریخ دهم مرداد سال ۱۳۷٤ در آیین‌نامه تشکیل صندوق رفاه دانشجویی مقرر کرد واحدهای دانشگاهی سراسر کشور، تسهیلاتی را به‌صورت قرض‌الحسنه براساس آیین‌نامه صادره بپردازند.* به استناد ماده ۱۰ آیین‌نامه، به‌منظور جبران بخشی از هزینه‌های صندوق کارمزدی معادل ۲/۵ درصد مانده قرض‌الحسنه اعطایی در ابتدای هر سال و با استفاده از فرمول ذیل

* آیین‌نامه اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه صندوق رفاه دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی موضوع بخشنامه شماره ۸٦/٤۰۳۰۸ مورخ ۷٤/۵/۲۱.

محاسبه و با نخستین قسط وصول می‌شود.

$$\text{کارمزد متعلق در سال} = \frac{\text{نرخ کارمزد} \times \text{مدّت (به ماه)} \times \text{مانده قرض‌الحسنه در ابتدای سال}}{۱۲ \times ۱۰۰}$$

البته وام‌های کوتاه‌مدّت قرض‌الحسنه صندوق که اقساط بازپرداخت آن ٤ قسط و کمتر باشد، مشمول کارمزد نمی‌شود.

وام صندوق پس‌انداز کارکنان و اعضای هیأت‌علمی: در سال ۱۳٦۹ آیین‌نامه وام صندوق پس‌انداز کارکنان دانشگاه آزاد اسلامی تنظیم و جهت اجرا به واحدهای دانشگاهی ارجاع شده است. این آیین‌نامه، ٢٤ ماده دارد که برخی از مواد آن به شرح ذیل است:

ماده ۳. حق عضویت صندوق معادل چهار درصد حقوق و مزایای مستمر عضو خواهد بود که از ماه بعد تسلیم تقاضانامه، به‌صورت ماهانه و مستمر از حقوق وی کسر می‌شود.

ماده ٤. دانشگاه مکلف است ماهانه، معادل پنجاه درصد سهم هر عضو را از محل هزینه کلّ به نام هر یک از کارکنان در صندوق منظور کند.

مطابق ماده ۱۰، کارمزد وام صندوق طبق جدول ذیل محاسبه و هنگام پرداخت وام به متقاضی یکجا کسر و به حساب درآمد صندوق منظور شود.

ردیف	مدّت به ماه	کارمزد احتسابی (به ریال)
۱	۶	۵۰
۲	۱۲	۱۰۰
۳	۲۴	۲۰۰
۴	۳۰	۲۵۰
۵	۳۶	۳۰۰
۶	۴۲	۳۵۰
۷	۴۸	۴۰۰
۸	۵۴	۴۵۰
۹	۶۰	۵۰۰

مثال: چنانچه عضوی طبق ضوابط آیین‌نامه صندوق پس‌انداز واجد شرایط برای دریافت مبلغ ۱,۰۰۰,۰۰۰ ریال وام با بازپرداخت ۳٦ ماه باشد، با استفاده از جدول پیش‌گفته کارمزد آن ۳۰,۰۰۰ تعیین می‌شود.

مطابق تبصره ماده ۱۰، چنانچه وام‌گیرنده قبل از سررسید، بدهی خود را تسویه کند،

کارمزد مربوطه در مقایسه با مدّت باقیمانده و براساس ۵۰ درصد کارمزد مندرج در جدول محاسبه و مسترد می‌شود.

وام ضرور: از جمله تسهیلات مالی که برای کارمندان و اعضای هیأت‌علمی در نظر گرفته شده، وام ضرور است. این وام که به جهت موارد اضطراری از قبیل ازدواج، بیماری، حوادث غیرمترقبه و ... پیش‌بینی شده، طی شرایطی قابل پرداخت است.*

ماده ۱۱. به وام پرداختی مازاد بر یک میلیون ریال، کارمزدی معادل ۱۲ درصد در سال تعلق می‌گیرد که همزمان با اعطای وام محاسبه و به کلّ مبلغ پرداختی اضافه و تقسیط می‌شود.

وام خرید خودرو: برخی از مواد آیین‌نامه وام خودرو بدین شرح است:**

ماده ۲. حداکثر وام اعطایی مبلغ پنجاه میلیون ریال (۵۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال) است مشروط بر آن‌که از ۲۵ برابر حقوق و مزایای مستمر ماهانه متقاضی تجاوز نکند.

ماده ۳. مدّت بازپرداخت وام ۵ سال و نرخ کارمزد ۱۲ درصد در سال است که با روش استهلاکی ساده محاسبه شده و به اصل وام اضافه و به اقساط مساوی ماهیانه وصول خواهد شد.

وام مسکن: وام مسکن کارمندان، شامل خرید مسکن، ودیعه اجاره مسکن و تعمیرات مسکن و برای اعضای هیأت‌علمی، شامل وام ودیعه اجاره مسکن است که از سال ۱۳۷٤ پرداخت شده.*** برخی از مفاد آیین‌نامه و دستورالعمل پرداخت وام‌های مذکور به‌شرح ذیل است:****

---

* موضوع بخشنامه شماره ۱٦/۱۸۹۱۰ مورخ ۸۳/۱۰/۹ دانشگاه آزاد اسلامی.

** موضوع بخشنامه شماره ۱٦/٦٦۰۰۰ مورخ ۸۳/٤/۱۸ دانشگاه آزاد اسلامی.

*** اعضای هیأت‌علمی جهت استفاده از وام خرید مسکن براساس توافقنامه با نظام بانکی به بانک ملّی ایران معرفی شده‌اند و تا سقف معیّن از تسهیلات بانکی استفاده می‌کنند و دانشگاه فقط ضمانت بازپرداخت اقساط وام را از حقوق و مزایای ماهانه عضو هیأت‌علمی دارد و اصل وام از منابع مالی دانشگاه پرداخت نمی‌شود؛ پس خرید مسکن اعضای هیأت‌علمی از موضوع بحث خارج است و به همین دلیل به آن اشاره‌ای نشده.

**** موضوع بخشنامه شماره ۱٦/۱۷۰۰۰ مورخ ۸۲/۲/٦ و ۱٦/۱۷۱۵۸۸ مورخ ۸۲/۹/۸ دانشگاه آزاد اسلامی.

ماده ۷. نرخ کارمزد وام دریافتی از قرارداد ۱۲ درصد در سال است که به‌صورت روش استهلاکی ساده و محاسبه و وصول خواهد شد.
سقف وام‌ها به شرح ذیل اصلاح شده است:

ردیف	نوع وام	سقف فردی وام اعطائی (ریال)
۱	وام خرید مسکن کارمندان	۷۵,۰۰۰,۰۰۰
۲	وام ودیعه اجاره مسکن کارمندان	۲۰,۰۰۰,۰۰۰
۳	وام تعمیرات مسکن کارمندان	۱۵,۰۰۰,۰۰۰
۴	وام ودیعه اجاره مسکن هیأت‌علمی	۳۰,۰۰۰,۰۰۰

مدّت بازپرداخت وام مسکن حداکثر ۲۰ سال است که اصل و کارمزد مربوط باید به‌صورت اقساط همه ماهه از حقوق و مزایای مستمر وام‌گیرنده کسر و به حساب دانشگاه واریز شود.

عملیات بانکی

بانک وظایف گوناگونی به شرح ذیل برعهده دارد:

۱. جذب سپرده؛ ۲. تسهیلات‌دهی؛ ۳. خرید و فروش ارز خارجی؛ ٤. خرید و فروش اوراق بهادار؛ ٥. خرید و فروش سکه؛ ٦. دریافت و پرداخت حواله‌ها؛ ۷. عملیات اعتباری.

انجام هر یک از این خدمات، نظام بانکی را متحمل هزینه‌های گوناگونی می‌کند که باید جبران شود. این جبران هزینه را به اصطلاح بانکی «کارمزد بانکی» گویند. به‌عبارت دیگر، کارمزد هزینه خدمت یا خدمات انجام شده برای مشتری است.

کارمزد بانکی رابطه مستقیم با حجم فعالیت یا خدمت ارائه شده دارد. هرچه خدمات ارائه شده در یک بانک گسترده‌تر باشد، کارمزد بانکی نیز می‌تواند بیشتر باشد و بالعکس و به‌طور معمول کارمزد نمی‌تواند تابعی از مبلغ اسمی عملیات بانکی باشد، مگر این‌که ثابت شود بزرگی رقم، باعث افزایش هزینه بانک در انجام خدمات مربوطه می‌شود؛ به‌طور مثال، کارمزد ۲ درصد از رقم تسهیلات یا حواله‌ها یا هر نوع وامی نمی‌تواند گویای کارمزد واقعی انجام خدمات آن عملیات اعتباری باشد؛ بلکه باید به‌طور مثال، رقم ۲۰۰۰ ریال

بابت هر حواله، هر قسط، هر سند و ... کارشناسی و تعیین کرد تا بحث شبه ربوی‌بودن معامله نیز مطرح نشود. با توجه به این‌که مشخص‌کردن درصد مشخص از رقم اسمی تسهیلات احتمال واردشدن به حریم ربا را خواهد داشت، در خصوص کارمزد هر نوع تسهیلاتی پیشنهاد می‌شود که رقم مشخصی به ازای هر عملیات دریافت شود؛ البته می‌توان با محاسبه دقیق، هزینه خدمات یا کارمزد هر یک از تسهیلات را بر مبلغ تسهیلات سرشکن کرد. در این‌صورت می‌توان کارمزد را به‌صورت نسبتی از مبلغ دریافت کرد.

ماهیت عملیات بانکی ایران

ممنوعیت ربا همواره یکی از نکات اساسی در تمایز بین بانکداری در یک نظام اسلامی و سایر نظام‌ها است. جهت تشخیص ربوی و غیرربوی بودن عملیات بانکی با در نظرداشتن سه ملاحظه ذیل می‌توان موضوع را پی گرفت (بیدآباد، هرسینی).

اوّل: گرفتن بهره در قرض ربا است؛

دوم: بانک می‌تواند در سود و زیان فعالیت اقتصادی گیرنده تسهیلات سهیم باشد؛

سوم: خرید و فروش ارز به معنای تبدیل پول داخلی به اسعار خارجی ربا نیست.

چنان‌که گفته شده، بانک به‌طور معمول یکی از عملیات هفت‌گانه ذکر شده را انجام می‌دهد که از بین آن موارد عملیات تسهیلات‌دهی بررسی می‌شود.

تسهیلات‌دهی: مهم‌ترین عملیات بانکی، اعطای تسهیلات است. طبق قاعده براساس تعاریفی که از مصادیق اطلاق ربا بر اخذ مازاد شد، تسهیلات اعطایی بانک‌ها را می‌توان در دو طبقه مهم وام‌های مصرفی و وام‌های سرمایه‌گذاری طبقه‌بندی کرد. آیین‌نامه‌های اجرایی قانون بانکداری بدون ربا در باب اعطای وام‌های قرض‌الحسنه این موضوع را ملحوظ می‌دارد پرداخت وام قرض‌الحسنه که صرف نیازهای افراد شامل هزینه‌های ازدواج، تهیه جهیزیه، درمان بیماری، تعمیرات مسکن، کمک هزینه تحصیلی و کمک برای ایجاد مسکن در روستاها می‌شود، باید بدون ربا باشد.* نکته قابل توجه در باب وام‌های مصرفی این است که اگر هیچ کارمزدی از بابت این‌گونه وام‌ها دریافت نشود، بانک دچار زیان می‌شود و با افزایش فعالیتش زیان انباشته‌اش فزونی خواهد یافت. در رفع این معضل دو راه را می‌توان در نظر گرفت: اوّل این‌که بانک از گیرندگان وام، کارمزد (با مشخصه‌ای که برای

* بند ج ماده ۳ دستورالعمل اجرایی قرض‌الحسنه اعطایی بانک‌ها.

کارمزد ذکر شد) دریافت کند و دوم این‌که منبع مستقلی نظیر دولت، منابع مشخصی را برای جبران زیان بانک در نظر گیرد. دولت اسلامی می‌تواند این منابع را از محل وجوه شرعی که در موارد مشخصی قابل هزینه است، تأمین کند.

وام‌های سرمایه‌گذاری براساس شیوه‌های فعلی بانکداری: اعطای تسهیلات در قالب عقود اسلامی صورت می‌گیرد. این عقود در کتاب‌های فقهی به‌طور مشروح آمده است و عبارتند از:

۱. قرض‌الحسنه؛ ۲. مشارکت مدنی؛ ۳. مشارکت حقوقی؛ ٤. سرمایه‌گذاری مستقیم؛ ٥. مضاربه؛ ٦. معاملات سلف؛ ۷. فروش اقساطی؛ ۸. اجاره به شرط تملیک؛ ۹. مزارعه؛ ۱۰. مساقات؛ ۱۱. بیع دین؛ ۱۲. جعاله.

جدول شماره (۲): انواع عقود اسلامی و موارد استفاده آن براساس قانون بانکداری بدون ربا (بهره)

ردیف	نام تسهیلات	موارد استفاده
۱	قرض‌الحسنه	۱. ضرور، ازدواج، تهیه جهزیه، درمان بیماری، تعمیرات مسکن، کمک هزینه تحصیل، مسکن روستایی؛ ۲. تعاونی‌های تولیدی، کشاورزی، خدماتی؛ ۳. کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی متعلق به اشخاص حقیقی و حقوقی؛
۲	مشارکت مدنی	۴. احداث ساختمان، اجرای طرح‌های تولید یا اعتبار اسنادی وارداتی، خرید ابزارآلات؛
۳	مشارکت حقوقی	۵. گسترش فعالیت بخش‌های گوناگون تولیدی (صنعتی، معدنی، کشاورزی، مسکن و ساختمان)، خدمات بازرگانی جهت رشد اقتصادی کشور؛
۴	سرمایه‌گذاری مستقیم	۶. سرمایه‌گذاری در طرح‌ها و پروژه‌های اقتصادی کشور؛
۵	معاملات سلف	۷. تأمین سرمایه در گردش فقط در بخش تولید داخلی (صنعتی، معدنی و کشاورزی)؛
۶	فروش اقساطی	۸. اموال منقول، مواد اولیه، لوازم یدکی ابزار کار؛ ۹. تأمین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی (صنعتی، معدنی و کشاورزی)؛ ۱۰. ماشین‌آلات بخش‌های تولیدی که عمر مفید آن‌ها بیشتر از یک‌سال باشد؛
۷	اجاره به شرط تملیک	۱۱. اجاره اموال منقول برای بخش‌های تولیدی که عمر مفید آن‌ها حداقل ۲ سال باشد؛ ۱۲. واحدهای مسکونی؛
۸	جعاله	۱۳. گسترش فعالیت‌های تولیدی و خدماتی بازرگانی که بانک عامل یا حتی جاعل باشد؛
۹	مساقات	۱۴. افزایش تولیدات کشاورزی در مورد درختان؛ ۱۵. سایر عوامل تولید در محصولات درختی؛
۱۰	مزارعه	۱۶. افزایش تولیدات کشاورزی در مورد زمین‌های کشاورزی؛ ۱۷. سایر عوامل تولید محصولات کشاورزی زمینی؛
۱۱	بیع دین	۱۸. تأمین مالی مشتریان که در مقابل فروش کالاهای تجاری خود یا در مقابل ارائه خدمات اسناد و اوراق بهادار از جمله سفته و برات وعده دارند؛ ۱۹. سفته و برات حتماً باید حقیقی و دین در مقابل کالا یا خدمات باشد؛ ۲۰. واگذارنده باید ۱۰۰ درصد در یکی از بخش‌های تولیدی خدماتی بازرگانی فعالیت داشته، و اسناد تجاری باید در رابطه با فعالیت اصلی او باشد؛
۱۲	مضاربه	۲۱. در بخش بازرگانی (تجارت) و صرفاً به‌منظور خرید و فروش کالا بدون تغییر فیزیکی و شیمیایی در کالا که شامل بازرگانی داخلی صادرات و واردات می‌شود.

در جدول ذیل مشاهده می‌شود، از کلّ تسهیلات اعطایی فروش اقساطی سهم غالب را به خود اختصاص داده است و خرید دین به دلیل داشتن شبهه ربوی، کمترین سهم را دارد. مشارکت مدنی، جعاله، مضاربه، سلف و قرض‌الحسنه اعطایی به ترتیب بعد از عقد فروش اقساطی سهم بیشتری را دارند.

جدول شماره (۳): سهم هر یک از قراردادها در تسهیلات بانکی (درصد)

	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲
فروش اقساطی	۵۶/۰۱	۵۷/۹۵	۵۹/۷۰	۶۰/۸۶	۶۲/۴۸	۶۲/۶۸	۵۲/۸۴
مضاربه	۶/۴۰	۶/۰۱	۶/۲۶	۶/۱۵	۵/۵۲	۵/۶۶	۶/۲۰
مشارکت مدنی	۱۱/۶۴	۹/۷۴	۱۰/۲۶	۹/۸۹	۸/۵۹	۶/۴۳	۱۰/۹۱
قرض‌الحسنه اعطایی	۴/۶۰	۵/۸۵	۴/۵۵	۴/۲۴	۴/۴۸	۷/۱۷	۵/۹۹
اجاره به شرط تملیک	۰/۷۸	۰/۶۶	۰/۶۱	۰/۶۳	۰/۶۷	۰/۶۱	۲/۷۳
معاملات سلف	۵/۲۵	۶/۱۶	۶/۹۶	۷/۰۱	۷/۴۸	۶/۷۰	۶/۷۰
مشارکت حقوقی	۴/۷۲	۳/۱۲	۲/۶۹	۲/۲۱	۱/۶۳	۱/۳۰	۱/۶۰
سرمایه‌گذاری مستقیم	۲/۵۵	۱/۷۷	۱/۵۰	۱/۱۹	۰/۹۴	۰/۸۱	۰/۸۶
جعاله	۱/۶۰	۱/۳۶	۱/۶۹	۱/۵۶	۱/۵۸	۱/۴۵	۶/۴۴
خرید دین	۰/۰۲	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۲	۰/۰۶
سایر	۶/۰۴۵	۷/۳۵	۶/۵۰	۶/۲۴	۶/۳۶	۶/۷۲	۶/۳۱

مأخذ: اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

مدل پیشنهادی محاسبه کارمزد تسهیلات

طبق تعریفی که از کارمزد بانکی ارائه شد، کارمزد هزینه خدمات انجام‌شده برای مشتری است. کارمزد را فقط کسانی باید بپردازند که تسهیلات دریافت می‌کنند تا در حق دیگران که از تسهیلات استفاده نمی‌کنند، اجحاف نشود.

جهت پرهیز از ایجاد شبهه ربوی، بهتر است کارمزد را به‌صورت درصد معیّنی از مبلغ اسمی تسهیلات تعیین نکرد؛ بلکه براساس تعریف آن درباره خدماتی که برای متقاضی انجام می‌شود، تعریف کرد.

خدماتی که برای متقاضی تسهیلات انجام می‌گیرد، عبارتند از تکمیل فرم‌های مربوطه، تنظیم سندهای مالی، هزینه‌های ناشی از واریز و نقل و انتقالات ریالی بانکی و ... چنان‌که ملاحظه می‌شود، این خدمات با تعداد اقساط بازپرداخت وام ارتباط مستقیم دارد؛ پس

می‌توان کارمزد را تابعی از «تعداد اقساط» تعیین کرد. از طرف دیگر با افزایش اقساط، هزینه‌های جنبی دیگری نیز جهت نگهداری حساب ایجاد می‌شود؛ به‌طور مثال، نگهداری و محاسبه و انجام وام یک میلیون تومانی ۱۲ قسطی با ۶۰ قسطی تفاوت دارد. بدیهی است که قسمتی از کار انجام‌شده برای هر دو وام ثابت است؛ اما وام دوم از ماه ۱۲ به بعد تا ۶۰ ماه هزینه‌های جانبی دیگری نیز ایجاد می‌کند.

بدین ترتیب می‌توان گفت که محاسبه کارمزد هر ماه اقساط تسهیلات را با استفاده از جمله عمومی یک تصاعد حسابی بیان می‌کنیم.

K = کارمزد محاسبه شده برای یک ماه.

n = ماه موردنظر.

a = مقدار ثابت که براساس نظر کارشناسی به‌صورت هزینه اولیه تنظیم و وصول یک قسط محاسبه می‌شود.

d = قدر نسبت (درصدی از a نیز باشد) هزینه جانبی که در اثر افزایش تعداد اقساط حاصل می‌شود که می‌تواند.

$$K_n = a + (n-1)d \qquad n > 0$$ رابطه (۱)

جمله عمومی پیش‌گفته جهت محاسبه کارمزد تسهیلات هر قسط، و مبتنی بر تعداد اقساط تسهیلات است.

مجموع کلّ کارمزد قابل پرداخت جهت تسهیلات با دوره بازپرداخت n قسط و قدر نسبت d عبارت است از:

$$S_n = \frac{n[2a + (n-1)d]}{2}$$ رابطه (۲)

بدیهی است که مقدار a باید براساس نظر کارشناسی محاسبه به‌دست آید بدین طریق که به‌طور مثال، کلیه هزینه‌هایی را که جهت انجام یک وام طی یک‌سال انجام می‌شود به ریز محاسبه و هزینه یک ماه آن را به‌دست آورد. این عدد باید ثابت باشد.

قدر نسبت این دنباله عددی (d) می‌تواند درصدی از مقدار ثابت a باشد که می‌توان نوشت:

β = درصد هزینه‌های متفرقه ناشی از افزایش تعداد اقساط بازپرداخت.

a = مقدار ثابت کارشناسی شده (هزینه نهایی بازپرداخت یک قسط وام)

d = قدر نسبت

$d = \beta a$ رابطه (۳)

با تلفیق رابطه (۱) و (۳) می‌توان کارمزد قسط n ام و کلّ کارمزد بابت n قسط را به شرح ذیل نوشت:

$K_n = a[1+\beta(n-1)] \qquad n > 0$ رابطه (٤)

$S_n = an[1+\frac{\beta(n-1)}{2}]$ رابطه (۵)

با استفاده از رابطه (۵) می‌توان مجموع کارمزدهای n ماه محاسبه و با اضافه‌کردن به اصل وام به‌طور سرشکن در طی n ماه دریافت کرد.

پیشنهاد می‌شود حداکثر β =۰/۰۲ و a=۲۰۰۰ ریال محاسبه شود.*

به‌طور مثال و با فرض β =۰/۰۲ و a=۲۰۰۰ ریال کارمزد ماه nام و مجموع کارمزد n ماه به ترتیب ذیل به‌دست می‌آیند:

$K_n = 2000[1+0/02(n-1)]$ و $n > 0$

$S_n = 2000n[1+0/01(n-1)]$ و $n > 0$

به‌طور مثال، تسهیلات یا اقساط یک ماهه، ٦ ماهه، ۱۲ ماهه الی ٦۰ ماهه با فرض پیشین به‌صورت ذیل به‌دست می‌آید.

A متوسط کامزد ماهانه جهت اضافه‌کردن به اصل اقساط وام n ماهه است که از رابطه ذیل به‌دست می‌آید:

$A = \frac{S_n}{n}$ رابطه (٦)

ریال a=۲۰۰۰ β = ۰/۰۲ ماه (n)	کارمزد قسط nام وام (Kn)	مجموع کارمزد تا پایان ماه nام (Sn)	متوسط کارمزد ماهانه جهت اضافه‌کردن به اصل اقساط وام (ریال) (A)
۱	۲۰۰۰	۲۰۰۰	۲۰۰۰
۲	۲۰۴۰	۴۰۴۰	۲۰۲۰
۶	۲۲۰۰	۱۲۶۰۰	۲۱۰۰
۱۲	۲۴۴۰	۲۶۶۴۰	۲۲۲۰
۲۴	۲۹۲۰	۵۹۰۴۰	۲۴۶۰
۳۰	۳۱۶۰	۷۷۴۰۰	۲۵۸۰
۳۶	۳۴۰۰	۹۷۲۰۰	۲۷۰۰
۴۲	۳۶۴۰	۱۱۸۴۴۰	۲۸۲۰
۴۸	۳۸۸۰	۱۴۱۱۲۰	۲۹۴۰
۵۴	۴۱۲۰	۱۶۵۲۴۰	۳۰۶۰
۶۰	۴۳۶۰	۱۹۰۸۰۰	۳۱۸۰

* مبنای این پیشنهاد کارشناسی، تجربیات و محاسبات اولیه نویسنده طی مسؤولیت در حوزه مسائل مالی در دانشگاه است. بدیهی است می‌توان با بررسی دقیق‌تر اعداد β و α را تعیین کرد.

اشکال: ممکن است این اشکال مطرح شود که چرا کارمزد پرداختی ماهانـه بـرای یـک وام ۱۰۰,۰۰۰تومانی با یک وام ۵,۰۰۰,۰۰۰ تومانی با هم برابرند.

جواب: همان‌طور که در ابتدای این بحث مطرح شد، طبق این روش، کـارمزد متـأثر از تعداد اقساط در نظر گرفته شده است نه مبلغ اسمی تسهیلات؛ چرا که اگر تابعی یا نرخـی از مبلغ اسمی باشد، شبهه ربوی خواهد داشت و جهت خروج کامل ازحریم ربـا تـابعی از تعداد اقساط بازپرداخت در نظر گرفته شده است. ضمن این‌که می‌توان گفت واقعیـت امـر این است که اگر وام ۱۰۰,۰۰۰ تومانی و ۵,۰۰۰,۰۰۰ تومانی هر دو در یـک قـسط وصـول شوند، کارمزد انجام این‌دو وام در عمل تفاوتی نمی‌کند؛ البته می‌تـوان مقـادیر a و β را بـا توجه به ماهیت و اهداف هر یک از وام‌ها، به‌طور مستقل تعریف کرد.

مقادیر a و β جهت محاسبه کارمزد وام‌های دانشگاه به شرح ذیل پیشنهاد می‌شود:

نام تسهیلات	متقاضیان تسهیلات	مقادیر پیشنهادی		ملاحظات
		a (ریال)	β	
صندوق رفاه	دانشجویان	۲۰۰۰	۰/۰۲	تا ۴ قسط معاف و شامل کلیه وام‌های صندوق رفاه دانشجویان
صندوق پس‌انداز	کارکنان و اعضای هیأت‌علمی	۴۰۰۰	۰/۰۱	
ضروری	کارکنان و اعضای هیأت‌علمی	۴۰۰۰	۰/۰۱	
ودیعه اجاره مسکن	کارکنان و اعضای هیأت‌علمی	۴۰۰۰	۰/۰۱	
تعمیرات مسکن	کارکنان	۴۰۰۰	۰/۰۱	
خرید مسکن	کارکنان	۵۰۰۰	۰/۰۱	
خودرو	اعضای هیأت‌علمی	۵۰۰۰	۰/۰۱	

مدل پیشنهادی جبران کاهش ارزش پول

چنان‌که در مطالب پیشین نیز آورده شد، دلیل اصلی ایجاد کارمزدهایی با درصد بـالا در کشور، وجود تورم طی سال‌های گوناگون بوده که جهت جبران قـسمتی از کـاهش ارزش پول وضع شده است. این امر سبب شده که شبهه ربوی‌بودن عقود و معاملات مطرح شود. براساس تحقیقات انجام شده (یوسفی، ۱۳۸۳: ص ۱۳۷) در زمینـه «جبـران کـاهش ارزش

پول»، نظریات فقهی ذیل مطرح است، می‌توان جهت اصلاح قراردادهای تسهیلات دانشگاه آزاد اسلامی راهکارهایی به‌دست آورد:

۱. برخی فقیهان جبران کاهش ارزش پول را به‌طور مطلق حرام و از مصادیق ربا **می‌دانند؛**

۲. برخی فقیهان جبران کاهش ارزش پول را به‌طور مطلق از مصادیق ربا نمی‌**دانند**. این گروه خود چند دیدگاه دارند:

۱ـ۲. برخی از ایشان جبران کاهش ارزش پول را به‌طور مطلق لازم نمی‌دانند؛

۲ـ۲. تعدادی از ایشان مصالحه را راه چاره اعلام کرده‌اند؛

۳ـ۲. تعدادی بین موارد غصب و غیرغصب و ... تفصیل قائل شده‌اند؛

٤ـ۲. برخی به تناسب حالات گوناگون تورم، به شرح ذیل حکم داده‌اند.

أ. اگر تورم شدید باشد (به‌گونه‌ای که عرف در مقابل آن واکنش نشان دهد)، جبران کاهش ارزش پول واجب است.

ب. اگر تورم خفیف باشد (به‌گونه‌ای که عرف در مقابل آن واکنش نشان ندهد)، جبران کاهش ارزش پول جایز نیست.

ج. اگر تورم متوسط باشد (به‌گونه‌ای که واکنش عرف در مقابل آن قابل تشخیص نباشد)، جبران کاهش ارزش پول جایز نیست.

یوسفی در کتاب *ربا و تورم*، نظریات گوناگون فقهی را نقد و بررسی، و مشروعیت نظریه ٤ـ۲ را اثبات کرده است. براساس مطالعات انجام شده، جبران کاهش ارزش پول حرام به‌نظر نمی‌رسد؛ اما با توجه به این‌که در پی ارائه راهکارهای عملی جهت عقود تسهیلات دانشگاهی هستیم، موضوع را از منظر هر دو دیدگاه بیان می‌کنیم.

أ. الگوهای ارائه‌شده «جهت جبران کاهش ارزش پول»: الگوهای ارائه‌شده جهت جبران کاهش ارزش پول را از دو دیدگاه فقهی ـ حقوقی و کاربردی می‌توان بررسی کرد.

۱ـ أ. الگوهای فقهی حقوقی: شامل الگوی فروش نسیه و شرط ضمن عقد لازم. با توجه به این‌که این الگوها یا راهکارها به‌طور قطع و یقین مشکل قراردادها را از نظر فقهی مرتفع نمی‌کند، به بحث بیشتر در این خصوص نمی‌پردازیم (جهت مطالعه بیشتر ر.ک. یوسفی، ۱۳۸۱).

۲ـ أ. الگوهای کـاربردی: ۱. معیـار حـق برداشـت مخـصوص SDR (Special Drawing Right)؛ ۲. واحد ارزش ملّی؛ ۳. معیار شیء واحد؛ ٤. استفاده از ذخیره طلا؛ ۵. استفاده از شاخص سطح عمومی قیمت‌ها.

الگوی پیشنهادی تحقیق (سناریوی اوّل)

از الگوهای کاربردی پیش‌گفته چهار الگوی اوّل قابل استفاده در قراردادهای تسهیلات دانشگاه نیست و کاربرد کمتری دارد؛ اما الگوی استفاده از شاخص سطح عمومی قیمت‌هـا به‌صورت شاخص از سبد کالاها و خدمات (شامل حدود ٤۰۰ نوع کالا و خدمت) می‌تواند به میزان قابل ملاحظه‌ای بیانگر میزان کاهش ارزش پول باشد؛ البتـه بهتـر اسـت در مـورد تسهیلات مسکن، شاخص قیمت‌های مسکن، و برای وام‌هـای خـدماتی، شـاخص بخـش خدمات مدّنظر قرار گیرد؛ اما با توجه به پراکنده‌شدن موضـوع و در جهـت تـسهیل انجـام امور، شاخص کلّ قیمت‌ها مدنظر است. براساس تعریف، نرخ تورم با نرخ رشـد شـاخص قیمت‌ها برابر است (نظری، ۱۳۸۲: ص ٤۷). شاخص قیمـت خـود بـه دو روش شـاخص قیمت خرده‌فروشی (مصرف‌کننده) و شاخص قیمت عمـده‌فروشـی (تولیدکننـده) محاسـبه می‌شود. نرخ تورم همه ساله محاسبه و به‌طور رسـمی از طـرف بانـک مرکـزی جمهـوری اسلامی ایران و مرکز آمار ایران منتشر می‌شود که هیأت دولت نیـز براسـاس آمـار رسـمی منتشرشده جهت جبران کاهش ارزش پول، حقوق و دستمزد کارکنان را متناسـب بـا نـرخ تورم افزایش می‌دهد. هدف اصلی از این امر، جبران کاهش ارزش پول است. دانشگاه‌ها و از جمله دانشگاه آزاد اسلامی نیز همزمان با اعلام دولت براساس مصوبات هیأت امنا طـی بخشنامه‌هایی برای افزایش حقوق و دستمزد کارکنان و اعضای هیأت‌علمی اقدام کرده است.

با توجه به این‌که درصد افزایش حقوق و دستمزد در جهت جبران کـاهش ارزش پـول در کشور انجام، و باعث افزایش قدرت خرید از دست رفته پول موجود می‌شود مـی‌تـوان درصد افزایش حقوق را به‌صورت شاخصی برای جبران کاهش ارزش پول (قدرت خرید) در نظر گرفت؛ اما اشکالاتی در این‌جا عارض می‌شود که باید رفع کرد:

اشکال اوّل: نرخ افزایش حقوق و دستمزد در هر سال متفاوت است و قابل پیش‌بینی نیست.

اشکال دوم: براساس ارقام پیش‌بینی نمی‌توان قرارداد با نرخ بازگشت قطعی تنظیم کرد؛

چون که شبهه ورود به حریم ربا ایجاد می‌شود.

روش رفع اشکالات: با توجه به این دو اشکال، فروض مسأله را دوباره بررسی می‌کنیم:

أ. کلّ منابع مالی جهت پرداخت تسهیلات در اختیار دانشگاه است؛

ب. همه دریافت‌کنندگان تسهیلات دانشجویان، کارکنان و اعضای هیأت‌علمی هستند؛

ج. هر یک از ایشان پس از اتمام بازپرداخت اقساط با دانشگاه یا صندوق مربوطه تصفیه حساب قطعی می‌کنند.

با توجه به اشکالات مطروحه پیشنهاد می‌شود:

أ. نرخ جبران کاهش ارزش پول همان نرخ افزایش حقوق و دستمزد باشد؛

ب. موضوع «کارمزد» و «جبران کاهش ارزش پول» به‌صورت تفکیک شده در عقد قرارداد ذکر شود؛

ج. موضوع «کارمزد» ضمن عقد شرط، و به‌صورت قطعی و ماهانه همراه اقساط پرداخت شود.

د. موضوع «جبران کاهش ارزش پول» (Compensating Devaluation of Money (CDM)) به‌صورت علی‌الحساب براساس نرخ افزایش حقوق و دستمزد سال دریافت تسهیلات در قرارداد دیده و شرط شود که در پایان هر سال براساس اعلام نرخ افزایش حقوق و دستمزد، قطعی می‌شود.

هـ. با عنایت به این‌که حداکثر دوره بازپرداخت‌های هر نوع تسهیلاتی در دانشگاه میان‌مدّت است، در صورتی که وام‌گیرنده فارغ‌التحصیل، بازنشسته و یا به هر دلیلی بخواهد با دانشگاه قطع رابطه کند، منوط به تصفیه حساب مالی با صندوق مربوطه است.

اگر شاخص «جبران کاهش ارزش پول» را با CDM و کلّ مبلغ تسهیلات دریافتی را با L و افزایش حقوق و دستمزد را با δ نشان دهیم، خواهیم داشت.

$$B = \frac{L}{n} \qquad \text{رابطه (۷)}$$

$$CDM = B.\delta \qquad \text{رابطه (۸)}$$

آن‌گاه با توجه به روابط شماره ٤ تا ٨ می‌توان اقساط ماهانه پرداختی به‌وسیله دریافت‌کننده تسهیلات را به‌صورت ذیل نوشت:

اقساط ماهانه = B + A + CDM

که در این رابطه، A مبلغ متوسط قطعی کارمزد پرداخت تسهیلات، و تابعی از تعداد اقساط است و CDM درصدی علی‌الحساب از B (به‌صورت افزایش حقوق و دستمزد) که

طی بازپرداخت به‌طور «علی‌الحساب» پرداخت و پایان هر سال یـا پایـان دوره بازپرداخـت براساس نرخ‌های افزایش حقوق و دستمزد تصفیه می‌شود. بدیهی اسـت کـارمزد A بـه دو پارامتر a و β بستگی دارد که هر دو به‌طور مستقل و بدون توجـه بـه مبلـغ اسـمی وام و براساس آرای کارشناسی تعیین می‌شود. بدین ترتیب کارمزد (A) و «جبـران کـاهش ارزش پول» (CDM) از حریم شبهه ربوی خارج می‌شوند.

به‌طور مثال اگر شخصی وامی به مبلغ ۱۵,۰۰۰,۰۰۰ ریال طی ۳۰ قـسط بازپرداخـت و ابتدای سال ۱۳۸٤ دریافت کند و a = ٤۰۰۰ ریال و β = ۰/۰۱ باشد، میزان اقساط ماهانـه و تصفیه‌حساب به شرح ذیل است (افزایش حقوق سال ۸٤ معادل ۰/۱۵ است).

L = ۱۵,۰۰۰,۰۰۰ (ریال)

n = ۳۰ (ماه)

a = ٤۰۰۰ (ریال)

β = ۰/۰۱

CDM=۰/۱۵(B)

$$S_n = (۴۰۰۰)(۳۰)[۱ + \frac{۰/۰۱(۳۹)}{۲}] = ۱۳۷۴۰۰ \text{ ریال}$$

$$A = \frac{۱۳۷۴۰۰}{۳۰} = ۴۵۸۰ \text{ ریال}$$

$$B = \frac{۱۵.۰۰۰.۰۰۰}{۳۰} = ۵۰۰.۰۰۰$$

CDM = (۰/۱۵) (۵۰۰,۰۰) = ۷۵۰۰۰ ریال

اقساط ماهانه = ۵۰۰,۰۰۰ + ٤۵۸۰ + ۷۵۰۰۰

اقساط ماهانه = ۵۷۹۵۸۰ ریال

شایان ذکر است که مبلغ ۵۰۰,۰۰۰ ریال و ٤,۵۸۰ ریال هر دو به‌صورت قطعـی و مبلـغ ۷۵۰۰۰ ریال به‌صورت علی‌الحساب دریافت و در پایان دوره بازپرداخـت تـصفیه مـی‌شـود. بدین ترتیب، اگر افزایش حقوق در سال‌های ۸۵ و ۸٦ بـه‌ترتیـب ۱۰ درصـد و ۲۰ درصـد باشد، در زمان تصفیه حساب وام به ترتیب برای ۱۲ قسط دوم و ٦ قـسط آخـر نـرخ‌هـای مذکور را محاسبه و بدهکاری یا بستانکاری وام‌گیرنده را مشخص و تصفیه می‌کند.

یادآوری: از بین وام‌های دفتر تسهیلات نیاز به دریافت CDM از «وام پس‌انداز کارکنان و اعضای هیأت‌علمی» نیست؛ زیرا این وام براساس سهم واریزی ایشان به صندوق تعلق می‌گیرد.

الگوی پیشنهادی تحقیق (سناریوی دوم)

آنچه در سناریوی اوّل بررسی شد، با نظریاتی تناسب دارد که به «جبران کاهش ارزش پول» قائل است. گفتیم که گروهی از فقیهان نیز جبران کاهش ارزش پول را به‌طور مطلق حرام، و از مصادیق ربا می‌دانند. بدین ترتیب سناریوی دوم را جهت اصلاح عقود مالی و اعتباری دفتر تسهیلات دانشگاه ارائه می‌کنیم.

با توجه به این‌که قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) به تصویب مجلس شورای اسلامی و به تأیید شورای نگهبان رسیده است، پیشنهاد می‌شود تسهیلات دانشگاه براساس عقود این قانون بازنویسی شود. پیشنهاد نویسنده در این زمینه به شرح ذیل است:

نوع تسهیلات دانشگاه	عقود پیشنهادی بانکداری بدون ربا (بهره)
قرض‌الحسنه دانشجویی	قرض‌الحسنه
صندوق پس‌انداز	قرض‌الحسنه
ودیعه اجاره مسکن	جعاله ـ قرض‌الحسنه
خرید مسکن	مشارکت مدنی ـ اجاره به شرط تملیک ـ فروش اقساطی ـ جعاله
ضرور	قرض‌الحسنه ـ جعاله
خودرو	سلف ـ فروش اقساطی ـ مشارکت مدنی ـ جعاله

بدیهی است که در صورت اجرای سناریوی دوم، لازم است برای تعدیل و بومی‌سازی هر یک از دستورالعمل‌های عقود بانکداری بدون ربا (بهره) با قراردادهای دفتر تسهیلات اعتباری مالی دانشگاه اقدام، و فرم‌های مربوطه بازنویسی شود. از بین دو سناریوی کاربردی مطروحه، سناریوی اوّل کاربردی‌تر بوده و پیشنهاد می‌شود به‌صورت علمیاتی دفتر حقوقی دانشگاه از جنبه‌های حقوقی نیز آن را بررسی کند؛ چرا که این سناریو از جهت اجرایی آسان‌تر است و تمام انواع تسهیلات با یک نوع قرارداد پرداخت می‌شود.

خلاصه و نتیجه‌گیری

به‌رغم این‌که نظام سرمایه‌داری بین بهره و رباخواری تفکیک قائل شده و فقط نرخ‌های بهره غیرمتعارف را نکوهیده است و نرخ بهره متعارف را به‌صورت یکی از عوامل مؤثر در تنظیم ابزارهای سیاست‌های اقتصادی خود می‌داند، دین اسلام تفکیکی قائل نشده و هر دو را ناپسند دانسته و با ظالمانه خواندن قرض‌های ربوی، از یک سو به مبارزه با آن پرداخته و در صدد ریشه‌کن کردن آن برآمده است و از طرف دیگر، جهت تأمین نیازهای مالی مصرفی و سرمایه‌گذاری به ترتیب راه‌هایی همچون «انفاق، وقف، قرض‌الحسنه، فروش اقساطی، مشارکت، مضاربه، مساقات، مزارعه، اجاره، جعاله و سلف» را جایگزین کرده است.

دانشگاه آزاد اسلامی براساس مقررارت و دستورالعمل‌های خویش برای تأمین سرمایه صندوق‌های مالی و اعتباری، از حساب شهریه، حقوق و دستمزد کارکنان و اعضای هیأت‌علمی و سایر منابع اقدام می‌کند و پس از تجهیز منابع این صندوق به ارائه تسهیلات اقدام می‌کند که لازم است عقود این تسهیلات با فقه اسلام منطبق باشد.

تحقیق حاضر درصدد تبیین موضوع و ماهیت ربا، تورم، کارمزدهای تسهیلات و روش‌های جبران ارزش پول و بررسی دیدگاه‌های فقهی و اقتصادی مربوط به موضوعات مطروحه بوده تا براساس آن قراردادهای تسهیلات اعتباری و مالی دانشگاه آزاد اسلامی مورد استفاده قرار گیرد. فرضیه اصلی مورد آزمون در این تحقیق عبارت است از این‌که کارمزد دریافتی از تسهیلات اعتباری دانشگاه در حریم شبهات ربوی قرار دارد و جبران کاهش ارزش پول به‌صورت درصدی قطعی از مبلغ اسمی تسهیلات، وام پرداختی را دچار شبهه ربوی می‌کند.

در این مقاله، ضمن تشریح سازوکار تسهیلات اعتباری و مالی دانشگاه آزاد اسلامی، آیین‌نامه‌ها و قراردادهای تسهیلاتی همچون وام‌های صندوق رفاه دانشجویی، صندوق پس‌انداز کارکنان، وام ضرور، ودیعه اجاره مسکن، خودرو و خرید و تعمیرات مسکن کارکنان تبیین و بررسی شده است؛ سپس به تجزیه و تحلیل موضوع «کارمزد» با استفاده از تجربه بانکداری و عملیات بانکی کشور پرداخته شده و به انواع عقود اسلامی که در

چارچوب قانون عملیات بانکی بدون ربا که در سال ٦٢ به تأیید شورا ی نگهبـان رسـیده، اشاره شده است؛ سپس تحلیلی بر «کارمزد» هر یک از تسهیلات اعتباری و مـالی دانـشگاه شده است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد با توجه به مبنای نظری ارائه شده، کارمزد این تسهیلات با توجه به قطعیت آن هنگام قرارداد، در حریم شبهه ربوی قرار دارد؛ البته از بـین تـسهیلات مـورد اشاره، وام‌های صندوق رفاه دانشجویی و صندوق پس‌انداز کارکنان و اعضای هیأت‌علمـی شبهه کمتر و سایر وام‌ها شبهه ربوی بیشتر دارند. پیشنهاد مقاله حاضـر در خـصوص رفـع شبهه ربوی عارض شده بر این عقود، بر تفکیـک موضـوع «کـارمزد» از موضـوع «جبـران کاهش ارزش پول» مبتنی است.

کارمزد: با توجه به فلسفه پرداخت تسهیلات و تعریف و ماهیت آن، مهـم‌تـرین عامـل تاثیرگذار بر کارمزد، تعداد اقساط بازپرداخت و هزینه‌های اولیه انجام خـدمات وام اسـت. طولانی‌شدن مدّت بازپرداخت‌ها هزینه‌های جانبی نیز برای نگهداری کنترل و خدمت‌رسانی تسهیلات زیاد می‌شود.

جبران کاهش ارزش پول: اگر به‌صورت قطعی و درصدی مشخص از مبلغ اسمی وام در ابتدای تسهیلات مشخص شود، شبهه ربوی ایجاد می‌کند؛ به همین جهت، در این خصوص نیز در قالب دو سناریوی دیدگاه‌های موافقان و مخالفان جبران کاهش ارزش پول، الگوهای کاربردی ارائه شده است.

در سناریوی اوّل و با فرض پذیرش نظریـه جبـران کـاهش ارزش پـول بـا اسـتفاده از شاخص قیمت‌ها و میزان افزایش حقوق و دستمزد اعلام شده که ناشی از وجود تـورم در کشور است، شاخص «جبران کاهش ارزش پول» محاسبه و از گیرنده تسهیلات دریافت می‌شود.

در سناریوی دوم و با فرض حرمت جبران کاهش ارزش پـول پیـشنهاد شـده اسـت بـا عنایت به تایید قانون بانکداری بدون ربـا (بهـره) بـه‌وسـیله شـورای نگهبـان عقـود دفتـر تسهیلات براساس پیشنهادهای ارائه شده در فصل هفتم مبنی بر یکی از عقود مطروحـه در این قانون بازنویسی و مورد استفاده قرار گیرد.

منابع و مآخذ

أ. فارسی

۱. بهمنی، محمود، *بررسی عقد مضاربه و عملکرد آن در بانک‌های تجاری کشور*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷٤ش.

۲. حبیبیان نقیبی، مجید، «قرض‌الحسنه نگرشی تفسیری ـ روایی»، فصلنامه تخصّصی اقتصاد اسلامی، سال چهارم، ش ١٦، زمستان ۱۳۸۳ش.

۳. حسن‌زاده، علی و کاظمی، مهین‌دخت، صندوق‌های قرض‌الحسنه، *ارزیابی کارکرد در بازار پول و اعتبار کشور*، فصلنامه تخصّصی اقتصاد اسلامی، سال چهارم، ش ١٦، زمستان ۱۳۸۳ش.

٤. زمانی‌فراهانی، مجتبی، *پول، ارز و بانکداری*، انتشارات، ۱۳۸۰ش.

۵. سلیمان‌پور، محمدجواد، «قرادادهای مالی جدید در اسلام»، فصلنامه تخصّصی اقتصاد اسلامی، سال سوم، ش ۱۱، پاییز ۱۳۸۲ش.

٦. *مجموعه بخشنامه‌های دانشگاه آزاد اسلامی*، امور عمومی دانشگاه آزاد اسلامی، سال‌های مختلف.

۷. موسویان، سیّدعباس، «طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه»، فصلنامه تخصّصی اقتصاد اسلامی، سال چهارم، ش ١٦، زمستان ۱۳۸۳ش.

۸. هادوی‌نیا، علی‌اصغر، *قرض‌الحسنه و آثار اقتصادی آن*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، اوّل، ۱۳۷۸ش.

۹. یوسفی، احمدعلی، «راه‌های جبران کاهش ارزش پول و سپرده‌های بانکی»، فصلنامه تخصّصی اقتصاد اسلامی، سال چهارم، ش ۱۳، بهار ۱۳۸۳ش.

۱۰. ـــــــــ *ربا و تورم*، تهران، انتشارات مؤسسه فرهنگی اندیشه معاصر، اوّل، ۱۳۸۱ش.

ب. انگلیسی

1. A. Aryan, *'Iran: The Impact of Islamization on the Financial system'*, in Wilson, R. (ed.). Islamic Financial Markets (London; Routledge, 1990), PP. 155-70.
2. H. Ahou, *'Bank Credit Allocation, Fire Size and Business Fluctuations'*, School of Economics Discussion Paper 134, November,Univerity of Hong Kong (1992).
3. Khan, M. F; *«Some Aspects of Mudarabah»*; Review of islamic Economics. 1 (2) (1991) 21-33.
4. M. Parker, *'A Point of Interest',* The Banker, June (1993) 51-2. R. A. Pecchinino , The Loan Contract: Mechanism of financial.
5. N. A. Zaidi*; «Performance of Banks Under a Non-Interest System»*; Journul of Islamic Banking and Finance , 8 (1) (1991) 42-50.
6. S.M. Abbasi, K. W. Hollman and J. H. Murray, *'Islamic Economics; Foundations and Practices'* , International Journal of Social Economics. 16 (5) (1989) 5-17.

Websites:

1. http://mellat.majlis.ir/index.htm
2. http://w3.bim.ir/services/Tarif9.asp
3. http://www.albalagh.net/Islamic_economics/
4. http://www.cie.com.pk/index.asp
5. http://www.eghtesad-e-eslami.org/default.asp
6. http://www.financeinislam.com/article/1_35/1/337
7. http://www.geocities.com/bidabad1/nubankco.html
8. http://www.hsbc.com
9. http://www.islamic-finance.com/resources_f.htm
10. http://www.islamic-world.net/economics/
11. http://www.isu.ac.ir/Research%20Center/RG1.htm#_Toc69030563